

Straipsniai

„NEMATOMI MIESTAI“ LIETUVIŲ LITERATŪROS „VARTŲ SERGĖTOJŲ“ DISKURSE

Justina Petrulionytė

Vytauto Didžiojo universiteto
Lietuvių literatūros katedros
doktorantė

Anotacija. Straipsnyje aptariamas lietuvių literatūros ryšys su kaimu ir su miestais pasitelkiant sociologines sąvokas: Pierre'o Bourdieu „literatūros laukas“ ir „vartų sergėtojas“. Tyrime kvestionuojamas „kaimiškos“ lietuvių literatūros vaizdinys, kuris yra formuojamas ir dominuoja literatūros „vartų sergėtojų“ diskurse – būtent literatūros istorijoje, antologijoje ir vadovėliuose mokiniams. Kalbant apie kultūrą, kuri iš esmės yra heterogeniška, šis homogenizuojantis vaizdinys tampa problemiškas: jis nėra adekvatus, nes pritildo miestų reikšmingumą lietuvių literatūrai ir kultūrai.

Raktiniai žodžiai: literatūros laukas, vartų sergėtojas, mokiniai, literatūros istorija, lietuvių literatūra, miestai, kaimas.

Keywords: literary field, gatekeeper, pupils, literary history, Lithuanian literature, cities, country.

Aš vis kalbu, kalbu, [...] bet tas, kuris klausosi, išgirsta tik tuos žodžius, kurių jis laukia. Vienoks yra aprašymas pasaulio, kurio klausaisi maloningai tu, kitoks bus tas, kuris keliaus iš lūpų į lūpas uosto krovėjų būreliuose, [...] dar kitoks bus tasai, kurį galėsiu paskaituoti, sulaukęs garbaus amžiaus. [...] Pasakojimą lemia ne balsas: jį lemia ausis.

Kartais dingojas man, kad tavo balsas pasiekia mane iš toli, tuo tarpu aš esu patekęs reikšmingos ir neįmanomos išverti dabarties nelaisvėn, kur visi žmonių sambūvio pavidalai jau priėję paskiausią savo ciklo tašką ir neįmanoma įsivaizduoti, kokiais naujais pavidalais jie išsirutulios. O tavo balse išgirstu neregimas priežastis, verčiančias miestus gyvuoti ir gal padėsiančias jiems atgimti po mirties.

Italo Calvino *Nematomi miestai*¹

¹ Italo Calvino, *Nematomi miestai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, 163–164.

Epigrafe cituojamas Italo Calvino romanas kaskart jį skaitant man – miestietei, taigi, ir matančiai bei analizuojančiai pasaulį iš miestietės požiūrio taško, – suteikia vilties, kad galbūt visai netrukus lietuvių rašytojų aprašyti miestai (daugiskaita) literatūros istorijoje bus pastebėti lygiai taip pat, kaip ir aprašytieji miško, gamtos ir kaimo „stebuklai“.

Pirminiu šio tyrimo² impulsu tapo ši Vytauto Kubiliaus mintis: „Žemė yra pagrindinis lietuvių literatūros archetipas nuo Kristijono Donelaičio laikų. Lietuvių literatūra – valstietiškos kilmės literatūra. [...] Kelios lietuvių rašytojų kartos – artojų vaikai. Jie patys arė ir akėjo, pjovė šieną, kūrė, jojo naktigonėn.“³ Jei Kubilių – vieną reikšmingiausių XX amžiaus literatūrologų – pavadinsime lietuvių literatūros „vartų sergėtoju“ (angl. *gatekeeper*), tuomet bus nesunku pamatyti, kaip skyrybos ženklas žodžio vietoje (brūkšnyš, bet ne „buvo“ ar „yra“) gali prisidėti ne prie nuomonės argumentavimo, o prie tradicijos įtvirtinimo.

Nacionalinėje lietuvių vaizduotėje legitimuotas ryšys tarp kaimo, gamtos ir tautos: „lietuviybės archetipas pagrįstas agrarine sankloda“⁴. Šį ryšį, ypač XX amžiuje, stiprino ir lietuvių literatūra, kurioje vyravusios agrarinės kultūros temos tokį lietuvių tapatybės modelį kanonizavo ir pavertė tradiciniu. Tuo pačiu būdu tvirtintas ir lietuvių literatūros ryšys su vals-

tietiška kultūra. Nemažai autoritetingų⁵ literatūrologų ir kritikų lietuvių literatūrą pristato pirmiausia kaip agrarinę ir savo knygoje, regis, apie miestų kultūros svarbą kalba mažiau⁶. Toks (į)vertinimas tampa „valdančiuoju vaizdiniu“ arba galinga kliše, kuri užgožia lietuvių rašytojus ir jų kūrinius, reikšmingai susijusius su miestais. Visa tai verčia kelti klausimą, ar lietuvių literatūra yra tikrai ir tikrai agrarinė? Ar „kaimiškos“ literatūros vaizdinys kyla iš jos pačios ar jį stiprina tam tikri literatūros teksto išorėje veikiančys procesai ir literatūros „vartų sergėtojai“?

Tokie klausimai tampa reikšmingi, kai galvojame apie kultūros heterogeniškumą ir miestus, kurie buvo ir yra reikšmingi lietuvių literatūrai ir kultūrai. Mano manymu, šis homogenizuojantis „kaimiškos“ literatūros vaizdinys ne tik slopina kultūros vystymąsi, bet taip pat yra ne visai adekvatus dėl kelių priežasčių. Pirmiausia, inovatyvios poetinės XX amžiaus lietuvių literatūros slinktys yra susijusios su „miestų autoriais“ (pavyzdžiui, Krokuvėje gimusiu Henriku Radausku, Lodzėje – Antanu Škėma), po Nepriklausomybės atgavimo gausėja literatūrinių miestų pasakojimų⁷, daugelis šiandieninių rašytojų

² Šis straipsnis yra didesnio mano tyrimo – Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių literatūros katedroje rašomos disertacijos tema „Miesto įvaizdis ir naratyvas: Kauno reprezentacijos lietuvių literatūroje“ dalis, kurioje siekiu įvairiapusiškai ištyrinėti miestų reikšmę, pasakojimus ir vaizdinius lietuvių literatūroje.

³ Vytautas Kubilius, „Tradiciniai lietuvių literatūros archetipai“, *Naujasis Židinys*, Nr. 3, 2002, 114.

⁴ Kubilius, 116.

⁵ Sociologiniu požiūriu, autoritetingi tai tie, kurie literatūros lauke turi balsą, galią, simbolinį kapitalą, rašo literatūros istorijas, enciklopedijas, vadovėlius, pavyzdžiui, lietuvių literatūrologai ir kritikai Vytautas Kubilius, Viktorija Daujotytė, Jūratė Sprindytė, Regimantas Tamošaitis ir kt.

⁶ *Ten pat*, 115–116; Viktorija Daujotytė, „Vyresniųjų proza: tarp praeties ir dabarties“, red. G. Viliūnas, *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*, Vilnius: Alma Littera, 2003, 75; Jūratė Sprindytė, „Lithuanian Prose: in Search of a New Identity“, ed. M. Kvietkauskas, *Transitions of Lithuanian Postmodernism. Lithuanian Literature in Post-Soviet Era*, Amsterdam and New York: Rodopi, 2011, 92.

⁷ Ričardo Gavelio, Jurgio Kunčino, Marko Zingerio, Herkaus Kunčiaus, Kęstučio Navako, Aleksandros

kilę iš miestų ir apskritai mūsų kultūroje stiprėja miestietiškas mentalitetas. Galiausiai, kultūrologai akcentuoja ryšį tarp nacionalinio tapatumo, jo įvaizdinimo literatūroje ir miestų vaizdinių⁸ – šis ryšys įrašytas ir mūsų literatūroje (pavyzdžiui, Marko Zingerio kūriniai, kuriuos trumpai aptarsiu straipsnio pabaigoje).

Tyrime taikau sociologinį požiūrį į literatūrą, kuris ragina ją matyti kaip socialinę praktiką. Laikaisi kultūros sociologų tvirtinimo, kad kultūrinė produkcija, vertė ir kultūriniai identitetai nėra savaiminiai, natūralūs ar įprastiniai, bet iš tiesų yra socialiai sukonstruoti (Pierre'as Bourdieu, Astrida Erl, Raymondas Williamsas, Richardas Hoggartas, Jonathanas Culleris, Terry Eagletonas, Wendy Griswold, Andrew Milneris ir kt.⁹). Dominuojantį „kaimiškos“ literatūros vaizdinį tirių pasitelkdama sociologines sąvokas: Pierre'o Bourdieu „literatūros laukas“ ir literatūros „vartų sergėtojas“¹⁰, arba legitimizacijos figūra,

Fominos, Undinės Radzevičiūtės, Kristinos Sabaliauskaitės ir kt. kūriniai.

⁸ Marcel Cornis-Pope, John Neubauer, „Toward a History of Literary Cultures in East Central Europe: Theoretical Reflections“, *ACLS Occasional Paper*, No. 52, New York: American Council of Learned Societies, 2002.

⁹ Žr. daugiau: Pierre Bourdieu, „Kultūrinės produkcijos laukas, arba atvirkščias ekonomikos pasaulis“ (vert. L. Jakonytė), sud. A. Jurgutienė, *XX amžiaus literatūros teorijos. Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams I*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas: Vilnius, 2011, 273–327; Astrid Erl, „Cultural Studies Approaches to Narrative“, ed. D. Herman, M. Jahn, M-L. Ryan, *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, London and New York: Routledge, 2008, 88–93; Jonathan Culler, „What is literature now?“, *New Literary History*, Vol. 38, No. 1, 2007 (Winter), 229–237; Wendy Griswold, *Cultures and Societies in a Changing World*, SAGE Publications Inc., 2013; Andrew Milner, *Literature, Culture, and Society*, London: UCL Press, 1996.

¹⁰ Pierre Bourdieu, „Kultūrinės produkcijos laukas, arba atvirkščias ekonomikos pasaulis“ (vert. L. Jakonytė), sud. A. Jurgutienė, *XX amžiaus literatūros teorijos.*

lauko kontrolierius¹¹ (pavyzdžiui, literatūros kritikas, redaktorius, leidėjas ir kt.). Bourdieu studijos skatina kreipti dėmesį į šių dalyvių svarbą literatūros lauke¹².

Pagrindinis šio tyrimo šaltinis – lauko kontrolierių reiškimosi vieta – literatūros diskursas, kuriame suformuojamas oficialusis požiūris į literatūrą, kitaip tariant, legitimuojamas tam tikras jos vaizdinys. Straipsnyje neanalizuosiu akademinio diskurso – monografijų, studijų ar straipsnių, skirtų panašioms problemoms aptarti, bet susitelksiu į literatūros istorijas ir vadovėlius, skirtus mokiniam: *Lietuvių klasikinės literatūros antologija* (2012)¹³, Vidurinio ugdymo lietuvių kalbos ir literatūros privalomų programinių autorių sąrašas (2011)¹⁴ ir autorių kolektyvo *Literatūros vadovėlis 12 klasei* (2012)¹⁵. Šiuos šaltinius tyrinėti pasirinkau todėl, kad, mano nuomone, jie akivaizdžiausiai parodo literatūros kanoną bei tradiciją. Be to, Bourdieu pažymi, kad švietimo sistema vaidina lemiamą vaidmenį visuotinai diegiant įteisingą literatūros vartojimo būdą¹⁶. Dėl to

Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams I, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas: Vilnius, 2011.

¹¹ Jen Webb, Tony Schirato, Geoff Danaher, *Understanding Bourdieu*, Allen & Unwin, 2002, 152.

¹² Bourdieu, 282.

¹³ <http://antologija.lt/>. Pirminis antologijos variantas sukurtas 1999 m. vykdant UNESCO inicijuotą projektą, 2012 m. svetainė atnaujinta. Ši antologija yra klasikinės pasaulio literatūros virtualios bibliotekos dalis.

¹⁴ <http://www.upc.smm.lt/ugdymas/vidurinis/planai/>. Sąrašas patvirtintas LR Švietimo ministerijos.

¹⁵ Irena Kanišauskaitė, Loreta Mačianskaitė, Dalia Satkauskytė, Nijolė Šervenikaitė, Dainius Vaitiekūnas, Saulius Žukas, *Literatūros vadovėlis 12 klasei. 1 dalis*, Vilnius: Baltos lankos, 2012; Irena Kanišauskaitė, Loreta Mačianskaitė, Marius Mikalajūnas, Dalia Satkauskytė, Nijolė Šervenikaitė, Dainius Vaitiekūnas, Saulius Žukas, *Literatūros vadovėlis 12 klasei. 2 dalis*, Vilnius: Baltos lankos, 2012. Toliau cituojant nurodoma tik pirmosios autorės pavardė, vadovėlio dalis ir puslapis.

¹⁶ Bourdieu, 282.

reikėtų nepamiršti Lietuvos Respublikos Švietimo ministerijos vaidmens lietuvių literatūros lauke, mat lituanistikos stiprinimas yra įtvirtintas Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatyme bei kituose teisės aktuose¹⁷. Ministerija dalyvauja mokyklos programų kūrimo ir tvirtinimo procesuose. Todėl galima teigti, kad ministerijos prerogatyvos daro įtaką straipsnyje aptariamam literatūros diskursui – tai aš vadinu tam tikru „instituciniu literatūros vartų sergėjimu“¹⁸. Papildomu tyrimo šaltiniu tapo interviu su įvairių klasių lietuvių kalbos ir literatūros mokytojais¹⁹.

Dominuojančio literatūros vaizdinio analizei taip pat reikšmingi šie šaltiniai: tyrimą paskatinęs Vytauto Kubiliaus straipsnis „Tradiciniai lietuvių literatūros archetipai“ (2002), literatūrologų Jūratės Sprindytės, Laimanto Jonušio, Valdemaro Kukulo, Mindaugo Kvietkausko, Vytauto Rubavičiaus, Regimanto Tamošaičio pokalbis „Svarstymai. Du lietuvių literatūros nepriklausomybės dešimtmečiai“ (2010)²⁰ bei kritiškai rašytojų pasisakymai šia tema.

¹⁷ „3. Valstybė teikia lituanistikos tyrimams ir studijoms, sprendžiantiems esminius tautos tapatybės išsaugojimo, stiprinimo ir jos raidos uždavinius, strateginį prioritetą“. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=343430&p_query=&p_tr=2.

¹⁸ Tiesa, Bourdieu teorijoje „vartų sergėtojas“ reiškia poziciją, rolę, užimamą literatūros lauke. Tad ministeriją vadinti „vartų sergėtoju“ galima tik iš dalies.

¹⁹ Seminaras lietuvių kalbos ir literatūros mokytojams (39 dalyviai) „Šiuolaikiniai literatūrologijos ir kalbotyros aspektai“, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių literatūros katedra, 2015 m. vasario 27 d., Kaunas. Taip pat bendravau asmeniškai su keliais kaimo mokyklose dirbančiais mokytojais.

²⁰ *Svarstymai. Du lietuvių literatūros nepriklausomybės dešimtmečiai. Jūratės Sprindytės, Laimanto Jonušio, Valdemaro Kukulo, Mindaugo Kvietkausko, Vytauto Rubavičiaus, Regimanto Tamošaičio pokalbis*, 2010. <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/6010-svarstymai-du-lietuviu-literaturos-nepriklausomybes-desimtmečiai>.

Pasitelkiau jau publikuotus tekstus (Antano Škėmos straipsnis, interviu su Judita Vaičiūnaite, Ričardu Gaveliu, Tomu Venclova, Marcelijaus Martinaičio knyga)²¹ ir pati bendravau su rašytojais. Interviu tikslas – padiskutuoti apie santykį tarp kaimo, miestų ir lietuvių literatūros su kuo daugiau skirtingos kilmės ir kartos lietuvių rašytojų. 2015 metais pavyko surinkti šešis interviu (Herkaus Kunčiaus, Giedros Radvilavičiūtės, Gintarės Adomaitytės, Marko Zingerio, Donaldo Kajoko ir Jurgos Tumasonytės)²² – būtent tų rašytojų, kurie kilę iš miestų, ir tai galbūt yra simptomiška²³. Dauguma paminėtų rašytojų reiškiasi

²¹ Antanas Škėma, „Lietuvių tremties literatūros mirtis?“ (1958), *Raštai* T. 3, Chicago (Ill.): A. Škėmos raštų leidimo fondas, 1967–1985, 367–379; „Ant senamiesčio grindinio. Į Sauliaus Šaltenio klausimus atsako Judita Vaičiūnaite“, *Šiaurės Atėnai*, Nr. 8, 1990 m. kovo 28 d., 3; Gražina Ramoškaitė, „Eilėraštis kaip medžio lapas“ (1975), sud. G. Bernotienė, *Judita Vaičiūnaite. Raštai. III tomas*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2008, 216–224; „Esame europiečiai – tokie ir būkime. Ričardą Gavelį kalbina Vytautas Rubavičius“ (1989), sud. N. Gavelienė, A. A. Jonynas, A. Samalavičius, *Bliuzas Ričardui Gaveliui*. Vilnius: Tyto alba, 2007, 236–247; Ričardas Gavelis, *Jauno žmogaus memuarai: keturiolikos laiškų romanas*, Vilnius: Vaga, 1990; Dariuszas Suska, „Prasmeگو į tuštumą“ (1996), red. Z. Kutraitė, *Manau, kad... Pokalbiai su Tomu Venclova*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, 215–222; Marcelijus Martinaitis, *Mes gyvenome: biografiniai užrašai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009.

²² Justina Petrulionytė, „Vilnius kaip kailiniai, o Kaunas – kaip rankovė. Interviu su Gintare Adomaityte“, *Šiaurės Atėnai*, Nr. 24 (1186), 2014 m. liepos 4 d., 3; „Klausimai apie miestą lietuvių rašytojams“: Herkus Kunčius (2015 m. birželio 2 d.), Giedra Radvilavičiūtė (2015 m. kovo 20 d.), Gintarė Adomaitytė (2015 m. kovo 12 d.), Markas Zingeris (2015 m. kovo 4 d.), Donaldas Kajokas (2015 m. rugpjūčio 20 d.), Jurga Tumasonytė (2015 m. kovo 15 d.). Toliau straipsnyje šis šaltinis žymimas nurodant trumpinį KMLR ir konkretaus rašytojo pavardę.

²³ Norėtusi klausti, ar tai nėra susiję ir su konkrečiomis patirtimis bei požiūriu tašku. Rašytojai, kurių gyvenimas ir kūryba yra susiję su miestais, yra kalbėję arba diskutavo su manimi apie literatūros ryšį su kaimu ir su miestu. Galima sakyti, kad jie, kaip ir aš, mato egzis-

ir kaip kritikai bei savo kūrinuose aktualizuoja miestus.

Sociologinės tyrimo prielaidos

Literatūros lauko teorija kultūrą siūlo suprasti per struktūrinius santykius ir socialines lauko dalyvių padėtis. Literatūros laukas, pasak Bourdieu, yra jėgų ir kovos laukas, kuriame „objektyvių santykių tarp padėčių tinklas supriešina ir orientuoja strategijas, kurias užimantieji skirtingą padėtį pasitelkia kovodami, kad apgintų ar pagerintų savo situaciją [...] ir kurių forma bei efektyvumas priklauso nuo padėties, kurią kiekvienas lauko dalyvis užima galios santykiuose“²⁴. Teoretikas meno ir literatūros sociologams savo tyrimo objektu siūlo laikyti ne tik materialinę, bet ir simbolinę kūrinio produkciją, tai yra kūrinio vertės sukūrimą arba tikėjimo kūrinio verte sukūrimą²⁵: „Todėl šios produkcijos veiksniais laikytini ne tik tiesioginiai materialaus kūrinio kūrėjai (dailininkas, rašytojas ir pan.), bet ir jo reikšmės bei vertės kūrėjai – kritikai, leidėjai“²⁶, arba, kitais žodžiais tariant, „vartų sergėtojai“. Bourdieu sąvoką „vartų sergėtojas“ pasitelkia siekdamas įvardyti autoritetingus meno lauko dalyvius, kurie turi galios selektyviai formuoti, kurti ir veikti atitinkamus meno reiškinius (autorius, kūrinius ir jų receptiją, (i)vertinimą). Šio tyrimo atveju literatūros „vartų sergėtojai“ – tai literatūros vadovėlių leidėjai ir autoriai (kurie daž-

niausiai yra autoritetingi literatūrologai, kritikai), antologijos sudarytojai, vidurinio ugdymo lietuvių literatūros ir kalbos programos sudarytojai, mokytojai ir kt. Šių literatūros „vartų sergėtojų“ tekstai, pasisakymai, sudaromi skaitytinų autorių ir kūrinių sąrašai, įvairūs veiksmai, sprendimai ir pan. tampa įrankiais kovojant dėl padėties perėmimo (pranc. *prises de position*)²⁷ literatūros lauke – jais ginama, stiprinama ir tvirtinama atitinkama pozicija.

„Vartų sergėtojai“ stovi tarp rašytojo, jo kūrinio ir skaitytojo – jie visuomet gali vieniems autoriams ir kūriniams „atidaryti vartus“, o kitiems – ne²⁸. Toks lietuvių literatūros lauko kontroliavimas pasireiškia per aptariamą literatūros diskursą, į kurį įtraukiami arba neįtraukiami atitinkami autoriai bei kūriniai. Lauko kontrolieriai ne tik skelbia nuomonę apie kūrinį, bet ir, Bourdieu žodžiais tariant, „savo teisę kalbėti apie jį ir vertinti. Jie kovoja dėl galimybės monopolistiškai valdyti diskursą, įteisinantį meno kūrinį, taigi, gamina ir kūrinio vertę“²⁹.

Kūrinio vertė – problemiška sąvoka literatūros lauke, dėl to, kad, pasak Terry Eagletono, „tokio dalyko kaip literatūrinis darbas arba tradicija, kuris būtų *savaimė* vertingas, nėra, nepaisant to, ką apie tai kas nors kada nors sakė ar sakys. „Vertė“ yra tranzityvus terminas: jis reiškia tai, kas vertinga tam tikriems žmonėms specifinėse situacijose, priklausomai nuo konkrečių kriterijų ir tikslų. Tokie įvertinimai nėra atsitiktiniai, jų šaknys – gilesnėse tikėjimo struktūrose“³⁰. Kitaip tariant, „kažkas

tuojančią problemą, jaučia poreikį miestus aktualizuoti. Analogiškų teiginių su kaimu susijusių rašytojų pasisakymuose beveik (išskyrus minėtą Martinaičio knygą) neaptikau.

²⁴ Bourdieu, 275.

²⁵ *Ten pat*, 282–283.

²⁶ *Ten pat*, 283.

²⁷ *Ten pat*, 274.

²⁸ Webb et al., 167–168.

²⁹ Bourdieu, 2011, 281.

³⁰ Terry Eagleton, cit. iš Milner, 1996, 22 (kursyvas – autoriaus).

tampa „kultūra“ tik dėl kieno nors (arba dėl kokios nors institucijos) interesų³¹. Kūrinio įvertinimas nėra tik vertės priskyrimas konkrečiam tekstui – įvertintas kūrinys, įtrauktas į kanoną, lemia ir „bendrajį“ literatūros vaizdinį. Kritikai jį pavertus tradicija, toks kūrinys dažniausiai tampa pirminiu visos (konkrečios tautos ar srovės) literatūros reprezentantu. Eagletono mintis padeda aiškinantis dominuojantį lietuvių literatūros vaizdinį ir ragina kelti klausimus, kas, kur, kaip ir kokių aplinkybių, istorinių situacijų, patirčių, įsitikinimų ir pan. veikiamas jį konstruoja? Atsakymų į šiuos klausimus paieškos nušviečia tai, kaip „kuriamą tradicija“³².

Pasak Bourdieu, sociologiniame meno pasaulio tyrime būtina atsižvelgti ne tik į socialines lauko dalyvių „veiklos aplinkybes, kurias atskleidžia tokie rodikliai kaip socialinė kilmė, išsilavinimas ar profesija, bet ir socialines aplinkybes gaminant begalę objektų, socialiai įsteigtų kaip *meno kūriniai*“³³. Todėl šiame tyrime siekiu akcentuoti: istorinę, socialinę bei kultūrinę lietuvių literatūros lauko, kuriame funkcionuoja „kaimiškos“ literatūros vaizdinys, situaciją. Be to – ne tik rašytojų, bet iš dalies ir „vartų sergėtojų“ (socialinę) kilmę ir aplinką. Žinoma, reikėtų atskiro tyrimo, bet norėtusi kelti klausimą, ar literatūros tradiciją kuriantieji, dominuojančią poziciją užimantieji lauko dalyviai patys nėra kilę iš kaimo ir kiek jų kilmė susijusi su formuojamu „kaimišku“ literatūros vaizdiniu³⁴.

³¹ Webb et al., 155.

³² Erll, 2008, 89.

³³ *Ten pat* (kursyvas – autorias).

³⁴ Tą pokalbįje pastebėjo Kunčius ir viena kalbinta lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja.

Ar tikrai lietuvių literatūra agrarinė? Arba miestai už vartų

„Kaimiškos“ lietuvių literatūros vaizdinio dominavimą literatūros lauke legitimavo 1) gausios literatūrinės kaimo reprezentacijos ir 2) lauko kontrolierių diskursas, daugiausia – literatūros istorijos, antologijos ir vadovėliai, skirti mokiniams. Dominuojantį literatūros vaizdinį XX amžiuje iš dalies padeda paaiškinti keletas priežasčių: 1) iki 1990-ųjų Nepriklausomybės Lietuvoje miestai ir jų kultūros formos laisvai vystėsi tik 22 metus (tarpukariu)³⁵; 2) dauguma tarpukario inteligentų miestiečių – išėiviai iš kaimo, atvykę studijuoti į miestą, todėl jiems „susidūrimas su miestu visų pirma reiškė pasitraukimą nuo žemės“³⁶; 3) sovietmečiu kaimas laikytas atsvara sovietinei ideologijai, o pati literatūra atliko svarbią tautinio tapatumo formavimo ir saugojimo funkciją. Leonido Donskio teigimu, ankstyvuojų sovietmečiu „intelektualų galvose, o vėliau ir knygoje bei studijose, brendo ir klestėjo antiurbanistinės nuotaikos, kaimo ir nykstančios jo kultūros apologija bei adoracija, o sykiu ir visiškai nenoras suprasti, tyrinėti ir interpretuoti miesto kultūros fenomeną“³⁷.

Pokariu literatūroje (ypač – išėivijoje) kaimas sakralizuotas, kurtas kaimo – prarasto rojaus vaizdinys. Šią literatūros kryptį neabejotinai stiprino ir sovietinė cenzūra. Kritika šioje literatūroje įžvelgė (naikinamo, nykstančio) kaimo, gamtos ir lietuvių paralelę. Giedriaus Viliūno

³⁵ Leonidas Donskis, „Naujasis Leviatanas“, *Tauras almanachas. Miestelėnai*, Vilnius: Taura, 1991, 173.

³⁶ Vaiva Račiūnaitė, „Miestiškojo romano proveržis sociologiniu žvilgsniu“, *Darbai ir dienos*, T. 36, 2003, 94.

³⁷ Donskis, 174.

teigimu, sovietinės Lietuvos literatūroje epinė realistinė tradicinės istorijos traktuotė buvo viena stipriausių, ji susijusi su „valstietišku lietuvių istorinės savivokos pradū“³⁸. Kaimo pasaulį vaizduojantys kūriniai tapo savotiška pasipriešinimo sovietinėms galios struktūroms išraiška, o kultūroje – atsvara sovietizuotam miestui. Jei įžvelgiame paralelę tarp literatūros, kaimo ir tautos, galime nesunkiai įsivaizduoti, kodėl buvo siekiama stiprinti sovietinės ideologijos griautą kaimą ir jo bendruomenę. (Eagletonas būtent ir pabrėžia: „įvertinimai nėra atsitiktiniai“.)

Įtvirtintas homogenizuojantis „kaimiškos“ literatūros vaizdinys kelia problemų ir dar dėl kelių priežasčių. Peržvelgus privalomą mokyklinę lietuvių kalbos ir literatūros programą ir *Lietuvių klasikinės literatūros antologiją* paaiškėja, kad į šiuos šaltinius įtraukti autoriai nebūtinai susiję su kaimu, artojais ar žemdirbiais, kaip apibendrintai teigiama mokant literatūros mokyklose. Paanalizavus jų biografinius faktus paaiškėja³⁹, kad 39 procentai rašytojų iš šio sąrašo augo dvarininkų, amatininkų arba inteligentų šeimose, buvo miestiškos kilmės. Nors 61 procentas rašytojų ir kilo iš kaimo, tačiau daugiau nei pusė iš jų anksti išeidavo į gimnazijas, universitetus miestuose arba seminarijas, tapdavo kunigais. Be to, kažin ar neatsitraukę nuo kaimo kultūros jie būtų ją taip aprašę – galbūt tik gyvendami mieste jie galėjo rašyti apie kaimą?

Svarbu ir tai, kad XX amžiaus literatūroje vyravusias patriotines temas, senojo

lietuviško kaimo – prarasto rojaus vaizdavimą stipriai kritikavo ir patys rašytojai. Be to, nemažai jų griaua tradicinio lietuvių tapatumo įvaizdį pabrėždami miestų kultūros svarbą. Antanas Škėma: „[Literatūrinio] geto metodas pats populiariausias. Jį simbolizuoja vaizduotinės tėviškės žemės sauja, kurią laikas palengva pūdo. Tuose puvėsiuose fermentuojasi perjautrinti prisiminimai. [...] Kaimas – šventadieniškas, apsikaišęs bijūnais [...], baisiai sveikas, žingsniuoją odės metru, tarytum jis būtų įtakingas bajoras“⁴⁰; Marcelijus Martinaitis: „kaimas, kad ir kaip aš jį dabar savo prisiminimuose garbinčiau, negalėjo palaikyti gilesnių intelekto pajautų ar jų ugdyti, greičiau jų nesuprato ar jas slopino“⁴¹, „praityje įžymios mūsų krašto asmenybės ką nors svarbaus nuveikė tik išėjusios iš savo sodžių, sodybų į dvarus, bažnyčias“⁴²; Judita Vaičiūnaitė: „Nejaučiu jokios traukos prie kaimo. Visi ryšiai su žeme nutrūkę (jų net ir nebuvo)“⁴³, „lietuvių, žemdirbių tautos, inteligentija ypatinga – drįstu tvirtinti, dvasingiausia, atkakliausia tautos dalis – tie, kurie ėjo pėsti mokytis į miestus, nepabūgo bado, džiovos ir caro kalėjimų“⁴⁴; Ričardas Gavelis: „Kartais suprantame tautos savitumą klaidingai. Ne sykį esu girdėjęs ir skaitęs, kad visa, kas lietuvių kultūroje vertinga,

⁴⁰ Škėma, 368–369.

⁴¹ Martinaitis, 78. Mano manymu, Martinaičio knyga *Mes gyvenome* (2009) itin svarbi lietuvių literatūrai ir požiūriui į ją. Martinaitis kilęs iš kaimo, literatūrinėje tradicijoje jo kūryba siejama su agrarine kultūra. Vis dėlto, šioje knygoje rašytojas sučiuopia kaimo ir miestų kultūros skirtumus, daug stipriau nei šiame straipsnyje aptariamas diskursas, akcentuoja miestų reikšmę literatūrai, kūrybai ir kultūros vystymuisi apskritai.

⁴² *Ten pat*, 114.

⁴³ „Ant senamiesčio grindinio...“, 3.

⁴⁴ Ramoškaitė, 218.

³⁸ Giedrius Viliūnas, „Modernistinės istorijos traktuotės XX a. lietuvių literatūroje“, *Menotyra*, Nr. 2(27), 2002, 29.

³⁹ Iš viso – 65 autoriai, žr. išsamiau – priedą Nr. 1.

yra sukurta agrarinio mentaliteto pagrindu. Tai neteisybė, taip nėra⁴⁵, „Kas išrado fatališkąją „žemdirbių tautą“? Tikrai žinau tik, kas nusišnekėjo, kad lietuvis mieste – tai emigrantas, kurio tikroji tėvynė – kaimas“⁴⁶; Tomas Venclova: „Esu miesto poetas ir to neslepiau. Kaimas man yra visiškai nepažįstama egzistavimo sfera. [...] Esama poetų, vienaip ar kitaip atsiskyrusių nuo liaudiškos dirvos, į tai žvelgiama ne visada palankiai“⁴⁷; Gintarė Adomaitytė: „Lietuvių literatūros agrariškumas mane slėgė, stulbino, liūdino. Buvo metas, kai jaučiausi beveik kalta – kad iš miesto. Gal net neverta tapti rašytoja – nieko neišmaniau apie karvių melžimą“⁴⁸, „Retsykiais, beskaitant lietuvių literatūrą, kildavo noras šūktelti: žmonės, mielieji, kodėl jūs čia, Vilniuje ar Kaune?“⁴⁹; Giedra Radvilavičiūtė: „literatūros kritika yra dar šiek tiek apmaudžiai pasidalijusi į tradicinį flangą, nesakyčiau, provincialųjį, bet kaip prioritetą literatūros kūrinys vertinantį deklaruojamas etines vertybes. Tai savaime siejasi su tradicine didaktine (kaimiška) literatūra“⁵⁰; Markas Zingeris: kūrinuose „sueinu į polemiką su kanonine agrikultūra ir jos išpurenta kalba“⁵¹.

Galima sakyti, kad kanoniniuose kūriniuose gausiai vaizduojamas kaimas, gamta, miškas, žemė įgyja teigiamą krūvį, o tai iš dalies lemia miestiškos literatūros nuvertinimą. Be to, miestų vaizdiniai mūsų literatūroje (ir kultūroje) labai stipriai paveikti XX amžiuje vyravusio negatyvaus

miesto vertinimo: kūrinuose konstruota opozicija (teigiamas) kaimas vs. (neigiamas) miestas, dažnas iš kaimo išėjusio, mieste pasiklydusio žmogaus motyvas. Neabejotinai šiam neigiamam miesto vaizdinui įtakos turėjo ir sovietinė ideologija: žemdirbiai lietuviai buvo verčiami darbininkais ir iš kaimo perkeltami į miestą.

Nors agrarinis mentalitetas tampa vis svetimesnis ir skaitytojams, ir rašytojams (idealizuoto kaimo vaizdinį pakeitė tamsus, degraduojantis, atstumiantis kaimas⁵²), pasigilinus į šiandieninį lietuvių literatūros lauką atrodo, kad „kaimiškas“ literatūros vaizdinys ir toliau stiprinamas, ypač mokyklose – per vadovėlius, patvirtintus privalomųjų skaityti kūrinių sąrašus, pasitelkiamus literatūros mokymo metodus ir pan. Minėtieji kaimo gyvenimą aprašantys kūriniai dominuoja privalomųjų programinių autorių sąrašė (Kristijono Donelaičio *Metai*, Antano Baranausko *Anykščių šilelis*, Jono Biliūno *Liūdna pasaka*, Vaižganto *Dėdės ir dėdienės*, Igno Šeiniaus *Kuprelis*, Vinco Krėvės *Šiaudinėj pastogėj*, Antano Vaičiuliaičio *Valentina*, Mariaus Katiliškio *Miškais ateina ruduo*, Romualdo Granausko *Gyvenimas po klevu* ir kt.). Jaunesnėse klasėse mokiniai skaito daug užsienio autorių kūrinių, tik vėliau fragmentiškai imama kalbėti apie lietuvių miestų kultūrą – keli Jurgio Savickio, Antano Škėmos, Vandos Juknaitės, Jurgos Ivanauskaitės kūriniai įtraukti į 9–10 klases privalomos literatūros sąrašą.

Be abejo, į mokyklinės programas įtraukti autoriai – vieni svarbiausių lietuvių literatūros veidų. Tačiau, kita vertus, vyraujantis literatūros mokymas atrodo

⁴⁵ „Esame europiečiai...“, 242.

⁴⁶ Gavelis, 106–107.

⁴⁷ Suska, 216.

⁴⁸ Petrulionytė, 3.

⁴⁹ „KMLR. Adomaitytė“.

⁵⁰ „KMLR. Radvilavičiūtė“.

⁵¹ „KMLR. Zingeris“.

⁵² Laimantas Jonušys, *Svarstymai*.

gan problemiškas todėl, kad dažniausiai ji siejama tik su valstietiška kultūra. Kriatiškai aptariant kūrinis pamokose dažnai ryškinamas Lietuvos kaip išskirtinai kaimiškos kultūros, o lietuviu – kaip valstiečio vaizdinys. Be to, dažnai literatūros mokoma supažindinant su komentarais apie ją, o ne skaitant pačius kūrinius. Bourdieu manymu, komentavimas suteikia galimybių kūriniams priskirti vaidmenį, „priešingą tam, kurį jie būtų atlikę kaip problemų kėlėjai, minties įrankiai“⁵³. Toks metodas sudaro sąlygas ryškinti tuos literatūros ypatumus, kuriuos dominuojantiems lauko dalyviams atrodo svarbu ryškinti. Pavyzdžiui, literatūrą pasitelkti kaip priemonę formuoti tautinį sąmoningumą, nušviesti iš kaimo kultūros kylančio lietuviško tapatumo sampratą, o ne pirmiausia mokyti ją problemiška studijuoti. Culleris būtent ir pastebi, kad „literatūra mokyklose pasitelkiama kaip moralinio ir socialinio lavinimo priemonė“⁵⁴. Tai dar XIX amžiuje vyravusi literatūros samprata. Milneris analogiškai teigia, kad sąvoka „anglų literatūra“ reiškia ne literatūrą, bet pirmiausia – komentarą, kritiką arba „kaip „vertinti“ rašymą“⁵⁵. Milneris panašiai kaip Bourdieu konstatuoja, kad literatūra kaip disciplina labai ilgai mokė tik jos vertinimo, o atrinkdama „tinkamas“ skaityti knygas kūrė literatūrinės vertybes⁵⁶. Didžiąją dalį mokinių skaitomos lietuvių literatūros būtent ir sudaro skaitiniai – komentarai, pastabos vadovėliuose kartu su atitinkamais autorių ir mokytojų suformuluotais klausimais. Jaunesnėse klasėse mokiniai

⁵³ Bourdieu, 282.

⁵⁴ Culler, 232.

⁵⁵ Milner, 6.

⁵⁶ *Ten pat.*

dažnai skaito tik kūrinų ištraukas, o jų parinkimą aš siūlyčiau vertinti kaip tam tikrus aplinkybių nulemtus „vartų sergėtojų“ sprendimus.

Mokyklinėse programose dominuojanti „kaimo“ literatūros recepcija taip pat yra problemiška. Tą parodė diskusija su įvairių klasių lietuvių kalbos ir literatūros mokytojais. Dauguma jų – miestiškos kilmės ir dirba miestuose bei miesteliuose⁵⁷. Mokytojais pildė klausimynus, kuriuose klausiau: 1) ar, jų manymu, lietuvių literatūra yra agrarinė, 2) ar mokyklose jie pabrėžia literatūros, rašytojų, jų kilmės ir lietuviybės ryšį, 3) ar tokio ryšio akcentavimas numatytas mokyklinėse programose, 4) kaip jų mokiniai vertina „kaimo“ ir analogiškai „miestų“ literatūrą, 5) kiek, palyginti su „kaimo“ literatūra, mokytojais pamokose kalba apie miestus, ar tai daroma tinkamo amžiaus klasėje. Mokytojų nuomonė kai kuriais klausimais išsiskyrė – pavyzdžiui, klausimais, ar ryšio akcentavimas numatytas programose, ar literatūra yra agrarinė. Buvo ir tokių, kurie teigė, kad apie miestus literatūroje apskritai nekalba. Vis dėlto daugumos manymu, 1) tolygumo tarp „kaimo“ ir „miestų“ literatūros mokykloje stinga, 2) apie „miestų“ literatūrą joje kalbama per vėlai, ir 3) programiniai kaimo realybę aprašantys kūriniai šiandieniniams mokiniams yra sunkiai suprantami, svietimi ir nuobodūs.

Mokytojos pateikė kontrastuojančių komentarų, pavyzdžiui, atsakydamos į antrąjį klausimą dvi mokytojos teigė: „Primeriu pasakymą, kad iš kišenių kyšo žagrės rankenos. Sakau, kad tikras lietuvis

⁵⁷ Deja, pavyko susisiekti vos su keliais kaimo mokyklose dirbančiais mokytojais.

buvo iš kaimo. Mieste gyveno pirmiausia žydai“; „Aptariame abipusį ryšį. Ne visi lietuviai „nuo arklio uodegos“. Kaimo akcentavimas programose nėra tiesiogiai numatytas. Priklauso ir nuo mokytojo požiūrio: jo kilmės, patirties ir kt.“ Atsakymą į pirmąjį klausimą, mokytoja pateikė taiklių įžvalgų, iliustruojančių literatūros lauko procesus: „Literatūra nėra agrarinė, ji pateikiama kaip tokia, todėl visa tai – tik įvaizdis, akcentas. Pabrėžiu ryšį, nes to reikia ruošiant egzaminui. Kadangi jau penktoje klasėje mokosi Donelaičio *skrandas*, dėmesys miestui menkas. Privalomos literatūros kūriniai yra tokie, jog nori nenori pateikia gerojo kaimiečio ir blogojo miestiečio įvaizdį“⁵⁸.

Tyrime gvildenamoms problemoms aptarti paranki ir trumpa naujausio „Baltų lankų“ literatūros vadovėlio dvyliktojam⁵⁹ apžvalga. Atidžiai jį skaitant, mano manymu, nesunku pastebėti, kad valstietiškam lietuvių kultūros modeliui ir jo ryšiui su tautiniu tapatumu legitimuoti yra skiriama gerokai daugiau dėmesio nei miestų kultūrai⁶⁰. Be to, kai kurių su miestais susijusių rašytojų kūriniai pristatomi neaktualizuojant miestieškojo matmens (pavyzdžiui, aptariant Škėmos kūrybą, joje ryškūs urbanizmo ženklai neminimi, daugiausia su miestu siejama Vaičiūnaitės kūryba, o iš 452 vadovėlių puslapių, „miestų autoriams“ skirti 78).

Literatūros procesai vadovėlyje pristatomi ne problemiška, o chronologiškai, kartojant tas pačias, schematizuotas frazes

⁵⁸ Seminaras lietuvių kalbos ir literatūros mokytojams (asmeninis archyvas).

⁵⁹ Kanišauskaitė et al.

⁶⁰ Žinoma, nereikėtų pamiršti, kad, palyginti su literatūros procesais, vadovėlių sudarymas ir leidyba vėluoja.

apie kaimo kultūros reikšmę literatūrai ir lietuvybei apskritai: „Į literatūrą atėjo daug naujų dažnai nedidelio talento žmonių, kurie rašė patriotinėmis temomis, vaizdavo senąjį lietuvišką kaimą ir idiliškus žmonių santykius“⁶¹ (XX a. šeštasis dešimtmetis); literatūroje draudžiama tema buvo „tradicinę kaimo gyvenimą pakertanti Lietuvos kaimo kolektyvizacija. [...] Smulkiojoje prozoje vyravo kaimo tematika“⁶²; „dėmesys lietuvių tautosakai, etnografijai, apskritai kaimo kultūrai. [...] Poezijoje ir smulkiojoje prozoje kaimas laikytas vieninteliu tradicinės lietuvių kultūros sergėtoju“⁶³ (XX a. II pusė); „S. Gedos, M. Martinaičio, V. Bložės, kaip ir ankstesnės kartos poetų, kilusių iš kaimo, poezijoje gausu „valstietiškos kultūros įvaizdžių“⁶⁴ (XX a. 7–8 dešimtmečiai).

Tų pačių frazių kartojimas, pasiremiant sociologiniu požiūriu, gali būti vertinamas kaip literatūros „vartų sergėtojų“ pasitelkiama priemonė siekiant įtvirtinti agrarinį, o ne kokį kitą lietuviškos kultūros vaizdinį. Šis perpasakojimas yra kalbinė struktūra, o ji gali paveikti sąmonės struktūrą (kalbi taip, kaip mąstai, mąstai taip, kaip kalbi). Galiausiai tai nulemia, kad toks kartojimas į skaitytojo sąmonę įrėš lietuvių kaip valstiečių kultūros ir literatūros vaizdinį. Taip sustiprinamas paradoksalus ryšys tarp rašto kultūros ir žemės darbų (pavyzdžiui, vienuolių, žydų Šventojo Rašto tradicija, žurnalų, laikraščių ir knygų spausdinimas bei leidyba, rašytojų klubai, literatūros studijos universitetuose, galiausiai, pats rašymas Vakarų pasaulyje siejamas su mo-

⁶¹ Kanišauskaitė et al., *1 dalis*, 160.

⁶² Kanišauskaitė et al., *2 dalis*, 41.

⁶³ *Ten pat*, 46.

⁶⁴ *Ten pat*, 107.

dernybe, kuri radosi ir vystėsi miestuose, o ne kaime). Mano aptariamas problemas turbūt panašiai atliepia ir 2014 metų lapkričio mėn. inicijuota peticija „Lituanistai už demokratinį ugdymą“ bei 2015 m. kovo mėn. vykęs humanitarų forumas „Valstybė ir lituanistika: tolesnio kelio gairės“⁶⁵.

Be to, svarbu, kad kalbėdami apie pasitarisiais dešimtmečiais rašytas lietuvių literatūros istorijas literatūrologai taip pat pastebi panašius dalykus. Violetos Kelertienės manymu, šios istorijos vis dar klausia tų pačių klausimų kaip ir sovietiniais laikais, dėl to ir gauna tuos pačius atsakymus⁶⁶. Aušra Jurgutienė teigia, kad politiniai pokyčiai ir tautinės savimonės stiprinimas istorijose buvo daug svarbiau nei metodologija, ir tokį istorijos rašymą vadina „tautinės galios stiprinimo strategija ir atgyvenusia tautinio idealizmo forma, neatitinkančia šiuolaikinio pasaulio“⁶⁷.

Nepaisant reikšmingų kultūrinių pokyčių Lietuvoje, atrodo, kad „kaimo“ literatūra vis dar tyrinėjama gan gausiai. Literatūrinių miestų pasakojimų yra nemažai, vis dėlto tokios literatūros vaizdinys, atvirkščiai nei „kaimiškos“, nėra taip legitimuotas literatūros lauke (esama tik pavienių studijų⁶⁸). Nors literatūros kritikai pripa-

žįsta kaimo aktualijų nykimą, stiprėjančią miesto ir miestiško mentaliteto reikšmę⁶⁹, literatūrinius miestų pasakojimus, regis, jie dar vertina gan pasyviai. Pavyzdžiui, 2002 m. Kubilius konstatavo jaunosios mieste užaugusių rašytojų kartos pasipriešinimą „kaimietišku tradicijų naštai“, tačiau manė, kad iš „literatūros negalėjo ir turbūt negalės išnykti žemės atmintis“, kuri „dar ilgai bus naudojama mene kaip tradicinės kultūros palikimas“⁷⁰.

Galiausiai, šio tyrimo kontekste pravartu trumpai aptarti Tarptautinės lyginamosios literatūros asociacijos (ICLA) projektą, kurio metu rašyta „Literatūrinė Rytų ir Centrinės Europos kultūros istorija“⁷¹. Projekte pabrėžiama literatūros ir literatūrologų reikšmė nacionalinei kultūrai: jie yra „nacionalinės sielos saugotojai“⁷² (atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta tyrime, galima sakyti – ir formuotojai). Žinoma, tai nėra nauja idėja humanitariniuose ir

⁶⁵ http://www.peticijos.lt/visos/71641/___; Rosita Garškaitė, „Lituanistika – ideologija, grąžinanti prie „vyžų kultūros“?“, <http://lzinios.lt/lzinios/Mokslas-ir-svietimas/lituanistika-ideologija-grazinanti-prie-vyzu-kulturos-198450>.

⁶⁶ Violeta Kelertienė, „Lengvai pučia keturi vėjai lietuvių literatūrologijoje“, ed. A. Zalatorius, *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse*, Vilnius: Baltos lankos, 1997, 69.

⁶⁷ Aušra Jurgutienė, „The History of Post-Soviet Literature: Challenges and Models of a New Identity“, ed. M. Kvietauskas, *Transitions of Lithuanian Postmodernism. Lithuanian Literature in Post-Soviet Era*, Amsterdam and New York: Rodopi, 2011, 22–23.

⁶⁸ Pavyzdžiui, Violeta Davoliūtė „The City and the Cityscape in Two Lithuanian Novels: Jurgis Kunčinas’

Tūla and Ričardas Gavelis’ *Vilniaus pokeris*“ (1998), 7 leidinių serija *Vilniaus kultūrinis gyvenimas* (1998–2012), Vaiva Račiūnaitė „Miestiškojo romano proveržis sociologiniu žvilgsniu“ (2003), Violeta Kelertienė „Vilnius literatūrinėje vaizduotėje“ (2006), Tomas Venclova „Vilnius / Wilno / Vilna: The Myth of Division and the Myth of Connection“ (2006), Almantas Samalavičius „Ričardo Gavelio proza ir dekolonizacija: kūno atradimas“ (2007), Mindaugas Kvietauskas, *Vilniaus literatūrų kontrapunktai. Ankstyvasis modernizmas 1904-1915* (2007), Viktorija Šeina „Poetinis tarpukario Kauno tekstas“ (2006), „Laikinosios sostinės refleksija Vytauto Sirijos Giros romane *Raudonmedžio rojus*“ (2013), „Laikinoji sostinė Vinco Mykoliaičio-Putino romane *Altorių šešėly*“ (2012), *Laikinoji sostinė lietuvių literatūroje* (2014), mokslinių straipsnių rinkinys *Literatūrinė Kauno regiono savimonė* (2011) ir kt. darbai.

⁶⁹ *Svarstymai*.

⁷⁰ Kubilius, 116.

⁷¹ *History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th centuries*, Vol. I–IV, John Benjamins Publishing Company: Amsterdam/Philadelphia, 2001–2010.

⁷² Cornis-Pope, Neubauer, 11.

socialiniuose moksluose⁷³. Šiuo atveju svarbiau, kad mokslininkai pažymi miestų ryšį su nacionaliniu tapatumu: „literatūros institucionalizavimas sustiprina nacionalinį sostinės charakterį ir pavertė jį tautos simboliu“⁷⁴. Tomo Venclovos straipsnis „Vilnius / Wilno / Vilna: The Myth of Division and the Myth of Connection“ (2006) šioje knygoje tampa puikiu pavyzdžiu, nušviečiančiu miestiskąją Lietuvos kultūrą. Vis dėlto straipsnio apie kitus Lietuvos miestelius ir miestus, pavyzdžiui, Kauną – nepriklausomos tarpukario Lietuvos sostinę, – joje nėra.

Minėtame dvilyktokų vadovėlyje taip pat kalbama apie vieną miestą – Vilnių – ir jo reikšmę inteligentijai, rašytojams, aptariamas Vilniaus poetizavimas, Lietuvos universiteto studentų rašytojų džiaugsmas jį atgavus⁷⁵. Tačiau neužsimenama apie tai, kad lietuvių urbanistinė kultūra ir lietuvių literatūros raida laisvės sąlygomis ėmė vystytis būtent tarpukario Kaune, kur ir įkurtas minėtas universitetas bei institucionalizuota literatūra (studijuota ir dėstyta lietuvių kalba bei literatūra, leisti literatūriniai laikraščiai, žurnalai, almanachai, knygos, žodynai...). Tai rodo, kad ryšys tarp lietuvių ir Kauno įrašytas mūsų kultūros istorijoje, tačiau jis nėra legitimuotas kritikoje. Be to, greičiausiai su tarpukario Kaunu turėtų būti siejama miestiskos lietuvių literatūros pradžia⁷⁶, vadinasi – *keturvėjininkai*, Radauskas, Škėma. O vadovėlyje ji pažymėta Vaičiūnaitės ir Gavelio pavardėmis⁷⁷.

Vadovėlio ir kritikos „nutylėta“ jungtį tarp lietuvių literatūros ir Kauno yra nušvietęs Gintaras Beresnevičius karnavalizuotuose literatūriniuose anekdotuose „Iš rašytojų gyvenimo Lietuvos“, kurie yra postmodernios alternatyvios istorijos „Istorijos tikrasis veidas“ dalis⁷⁸. Mano manymu, labai svarbu, kad tai alternatyvi, ne vadovėlinė, vadinasi, nelegitimuota istorija. Beresnevičiaus anekdotuose vaizduojamos pagrindinės XX amžiaus lietuvių literatūros figūros, veikiančios būtent Kaune. Tokiu būdu literatūros pamatus statę rašytojai, lietuvių literatūros raida, kaip pastebėjo Vijolė Višomirskytė, „įvietinama Kaune“⁷⁹.

Jungtis tarp Kauno ir literatūros (analogiškai – vietos ir rašymo) įrašyta ne tik daugelio svarbių lietuvių rašytojų biografijose, bet ir pačioje literatūroje. Pavyzdžiui, Marko Zingerio romanai siūlo tarpukario Kauno kaip Lietuvos valstybingumo motinos ar pokario Kauno kaip prie altoriaus paliktos (Lietuvos) nuotakos vaizdinį, sovietmečio Kauno kaip nuskendusio laivo vaizdinį⁸⁰. Šio rašytojo kūriniai manifestuoja nacionalinio tapatumo ryšį ne su kaimu, gamta, etniškumu, bet su miestu – Kaunu – ir valstybe.

Apibendrinimas

Tyrime pasitelktos sociologinės priegijos padėjo kvestionuoti literatūros istorijoje

⁷³ Gintaras Beresnevičius, *Pabėgęs dvaras*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.

⁷⁴ Vijolė Višomirskytė, „Heterotopinė Kauno erdvė“, *Literatūrinė Kauno regiono savimonė*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011, 59.

⁷⁵ Markas Zingeris, *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius*, Vilnius: Tyto Alba, 1998; Markas Zingeris, *Grojimas dviese*, Vilnius: Baltos lankos, 2002.

⁷³ Milner, 5.

⁷⁴ Cornis-Pope, Neubauer, 2002, 16.

⁷⁵ Kanišauskaitė et al., *1 dalis*, 46–48.

⁷⁶ Račiūnaitė, 91.

⁷⁷ Kanišauskaitė et al., *1 dalis*, 11.

ir vadovėliuose dominuojantį „kaimiškos“ lietuvių literatūros vaizdinį. Tai, kad šis vaizdinys yra stipriai paveiktas literatūros „vartų sergėtojų“ diskurso, be to, yra homogenizuojantis ir ne visai adekvatus, parodo: 1) aptartas (ypač – inovatyvių) rašytojų ryšys su miestų, dvarų kultūra, rašytojų pasisakymai apie literatūros tradicijoje „nematomus miestus“ bei jų svarbą lietuvių kultūrai, 2) savo kūriniuose miestus aktualizavusių rašytojų „vienišumas“ lietuvių literatūros tradicijoje (literatūrinių Škėmos, Radausko tradicijų, regis, niekas netęsia – jie tarsi atplyšta nuo bendro literatūros vaizdinio), 3) istorinis kontekstas – so-

vietmečiu kaimą aprašantys kūriniai buvo įtraukiami į kanoną, nes literatūra atliko tautinio tapatumo sergėjimo ir formavimo funkciją, o miestai iš dalies buvo siejami su priverstine sovietine urbanizacija, 4) stiprėjantis miestiškas mentalitetas ir miestų pasakojimų gausėjimas lietuvių literatūroje, 5) problemiška „kaimo“ literatūros recepcija šiandieninėse mokyklose. Trumpai aptartos miestų aktualizavimo tendencijos literatūros istorijoje ir vadovėliuose taip pat atspindi tam tikrą prioretizavimą: dažniausiai šios studijos susitelkia į vieną miestą – Vilnių. Kitų Lietuvos miestų ir miestelių reikšmė čia dažniausiai yra nutylėta.

“INVISIBLE CITIES” IN THE DISCOURSE BY LITHUANIAN LITERATURE GATEKEEPERS

Justina Petrulionytė

S u m m a r y

The article discusses the relation of Lithuanian literature with the country and the cities by invoking sociological concepts: “literary field” (Pierre Bourdieu) and “gatekeeper”. The investigation is questioning the image of Lithuanian literature as “agrarian” which is formed and legitimized in the discourse by Lithuanian literature gatekeepers – precisely in the literary history, anthology and textbooks for pupils. Interviews with teachers and writers are also included in the analysis. The investigation reveals that the image of “agrarian” Lithuanian literature seems artificial, homogeneous and too generalizing. It suppresses the significance of cities to Lithuanian literature and culture, because: 1) many Lithuanian writers have urban or estate origins, come from craftsman’s, workers’ or educated families, furthermore, many

those who have peasant origins left early for schools in the cities or seminaries; 2) quite a few Lithuanian writers contest the stereotypical notion of Lithuanian identity as agrarian and stress the importance of cities to themselves; 3) innovative poetic changes are connected with “city writers” (i. e. Henrikas Radauskas, Antanas Škėma); 4) after the Independence of Lithuania, increasingly more literary narratives of cities appear; 5) the comparatists emphasize the relation between images of the nation / ethnicity / state and the (capital) city – this relation is constructed in Lithuanian literature as well (i. e. novels by Markas Zingeris). The article also seeks to shed a light on the importance of a particular city of Lithuania – Kaunas, which have strong links with Lithuanian national identity and literature.

Gauta 2015 07 18

Priimta skelbti 2015 12 04

Autorės adresas:

Lietuvių literatūros katedra

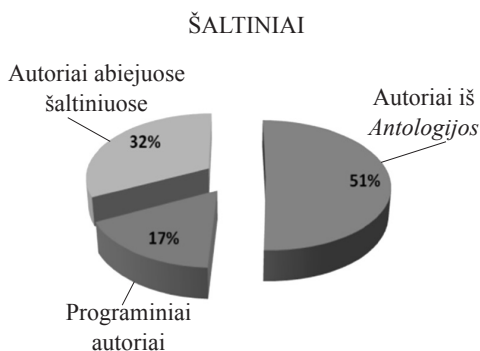
Vytauto Didžiojo universitetas

K. Donelaičio g. 52–212, LT-44248 Kaunas

El. paštas: justina.petrulionyte@vdu.lt

Priedas Nr. 1

Lietuvių rašytojų ryšys su kaimu ir su miestu⁸¹

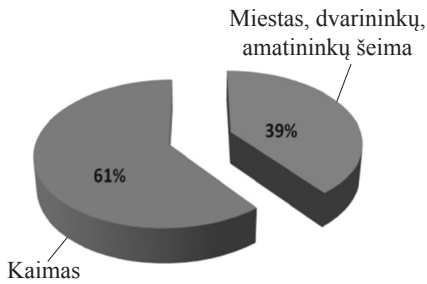
Autoriai iš *Antologijos*: Gediminas, Jurgis Baltrušaitis, Jonas Basanavičius, Žemaitė, Kazys Binkis, Kazys Boruta, Bernardas Brazdžionis, Petras Cvirka, Simonas Daukantas, Janina Degutytė, Jonas Gaidamavičius, Juozas Grušas, Mikalojus Husovianas, Antanas Kalanavičius, Algimantas Mackus, Antanas Miškinis, Henrikas Nagys, Lazdynų Pelėda, Dionizas Poška, Bronius Radzevičius, Antanas Ramonas, Vincas Ramonas, Liudvikas Rėza, Ieva Simonaitytė, Simonas Stanevičius, Antanas Strazdas, Ignas Šeinius, Paulius Širvyys, Pranas Vaičaitis, Antanas Vaičiulaitis, Motiejus Valančius, Silvestras Valiūnas, Antanas Vienuolis.

Programiniai autoriai: Jonas Radvanas, Bronius Krivickas, Justinas Marcinkevičius, Juozas Aputis, Sigitas Geda, Marcelijus Martinaitis, Česlovas Milošas, Judita Vaičiūnaitė, Aidas Marčėnas, Jurgis Kunčinas, Marius Ivaškevičius.

Autoriai abiejuose šaltiniuose: Salomėja Nėris, Mikalojus Daukša, Martynas Mažvydas, Mikalojus Konstantinas Sarbievijus, Kristijonas Donelaitis, Adomas Mickevičius, Antanas Baranauskas, Vincas Kudirka, Maironis, Jonas Biliūnas, Juozas Tumas-Vaižgantas, Vincas Krėvė, Šatrijos Ragana, Vincas Mykolaitis-Putinas, Jurgis Savickis, Jonas Aistis, Henrikas Radauskas, Vytautas Mačernis, Balys Sruoga, Antanas Škėma, Marius Katiliškis.

⁸¹Analizuoti 65 rašytojų duomenys.

KILMĖ IR APLINKA

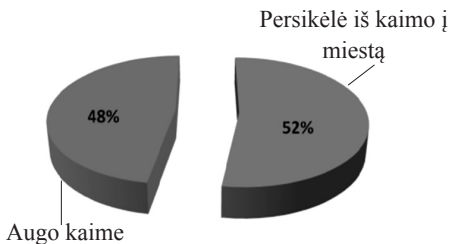

Miestas, dvarininkų, amatininkų šeima:

Adomas Mickevičius, Maironis, Šatrijos Ragana, Jurgis Savickis, Jonas Aistis, Henrikas Radauskas, Antanas Škėma, Žemaitė, Janina Degutytė, Mikalojus Husovianas, Henrikas Nagys, Lazdynų Pelėda, Dionizas Poška, Bronius Radzevičius, Simonas Stanevičius, Jonas Radvanas, Sigitas Geda, Česlovas Milošas, Judita Vaičiūnaitė, Aidas Marčėnas, Jurgis Kunčinas, Marius Ivaškevičius.

Kaimas: Kristijonas Donelaitis, Antanas Baranauskas, Vincas Kudirka, Jonas Biliūnas, Juozas Tumas-Vaižgantas, Vincas Krėvė, Vincas Mykolaitis-Putinas, Vytautas Mačernis, Balys Sruoga, Marius Katiliškis, Gediminas, Jurgis Baltrušaitis, Jonas Basanavičius, Kazys Binkis, Kazys Boruta, Bernardas Brazdžionis, Petras Cvirka, Simonas Daukantas, Jonas Gaidamavičius, Juozas Grušas, Antanas Kalanavičius, Antanas Miškinis, Salomeja Nėris, Antanas Ramonas, Vincas Ramonas, Liudvikas Rėza, Ieva Simonaitytė, Antanas Strazdas, Ignas Šeinius, Paulius Širvys, Pranas Vaičaitis, Antanas Vaičiulaitis, Motiejus Valančius, Silvestras Valiūnas, Antanas Vienuolis, Bronius Krivickas, Justinas Marcinkevičius, Juozas Aputis, Marcelijus Martinaitis.

KAIMIŠKOS KILMĖS RAŠYTOJŲ MIGRACIJA Į MIESTĄ

Persikėlė iš kaimo į miestą:

Kristijonas Donelaitis, Antanas Baranauskas, Vincas Kudirka, Jonas Biliūnas, Juozas Tumas-Vaižgantas, Vincas Krėvė, Vincas Mykolaitis-Putinas, Balys Sruoga, Jurgis Baltrušaitis, Jonas Basanavičius, Kazys Binkis, Bernardas Brazdžionis, Simonas Daukantas, Jonas Gaidamavičius, Antanas Miškinis, Antanas Strazdas, Motiejus Valančius, Silvestras Valiūnas, Antanas Vienuolis, Justinas Marcinkevičius, Marcelijus Martinaitis.

Augo kaime: Vytautas Mačernis, Marius Katiliškis, Gediminas, Kazys Boruta, Petras Cvirka, Juozas Grušas, Antanas Kalanavičius, Antanas Ramonas, Vincas Ramonas, Liudvikas Rėza, Ieva Simonaitytė, Ignas Šeinius, Paulius Širvys, Pranas Vaičaitis, Antanas Vaičiulaitis, Bronius Krivickas, Salomeja Nėris, Juozas Aputis.